

ЗОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

*Ірина Негрій,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

У статті розглядається актуальна проблема відображення воєнних дій крізь призму дитячого світогляду в сучасній українській літературі, призначеної для дитячого та підліткового віку; проаналізовано особливості зображення образу «діти повітряної тривоги».

Ключові слова: воєнна тематика, сучасна проза, «діти повітряної тривоги», психологізм.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні триває повномасштабна війна, яка вже торкнулася кожного українця: як дорослого, так і дитини. Діти та підлітки особливо гостро переживають воєнні події, бо війна назавжди руйнує їхній зв'язок з дитинством, період, який повинен був принести відчуття захищеності та безпечного розвитку особистості. Все, що відбувалося і відбувається у нашій країні, завжди мало реакцію серед літературознавчих кіл, і звичайно, тема війни не залишилася осторонь. В період радянської системи перед письменниками стояла задача написати твори та оповідання про героїв революції та громадянської війни як засіб навіювання молодому поколінню ідеологічної пропаганди. В наш час, час суспільно-гуманітарної освіти, головним обов'язком сучасних літераторів є не просто написання патріотичних кліше, а насамперед допомогти батькам та дітям знайти саме ті слова, які б прояснили нову реальність, дали сил впоратися зі своїми страхами та пережити важкі втрати. Безпосередньо такими є нові твори Івана Андрусяка «Жерар-партизан» (2022), Лариси Денисенко «Діти повітряних тривог» (2022), Тетяни Стрижевської «Лінія термінатора» (2022), Ольги Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» (2022). Війна у цих книжках зображена саме через дитяче сприйняття та бачення трагедій, що відбуваються в Україні не тільки з дітьми, а й з дорослими та людством взагалі. Твори призначені для юного читача та дітей юнацького віку, але письменники не ставлять чітких вікових меж, тому і дорослому читачу буде цікаво ознайомитися з новинками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських літературознавців про війну в дитячій літературі (Т. Качак, В. Кизиловой, Я. Кулінської та ін.). Аналізуючи твори про Другу світову війну, В. Кизилова зазначає: «Усе ж перевірку живим життєвим досвідом витримали твори інші: такі, що абстрагувалися від мілітарної

тональності, запропонувавши як альтернативу патріотичному та суспільно консолідуючому офіційному образу війни взірці більш аналітичного підходу до трагедійного досвіду протиборства фашизму з рештою світу. Клішованої ідейності, що призвела до швидкоплинної „популярності“ текстів, удалося уникнути письменникам, котрі в осмисленні теми воєнного й повоєнного дитинства апелювали до власного життєвого досвіду» [5, с. 41].

Нам імponує думка дослідниці Я. Кулінської, яка у своїй праці «Історичний факт і література для дітей...» зазначає, що в сучасній українській прозі для дітей письменники фокусуються на юного читача та його світосприйняття: «У центрі таких текстів – дитина й відповідно її точка зору: герої чи героїня монологом розповідають про себе, родину й історичні події навколо, як вони їх розуміють самі чи як почули від дорослих, щоправда, додавши і власних трактувань. Такий підхід наближає героя твору до дитини-читача, оскільки змушує співпереживати головному герою та перипетіям його долі. Тож порушені авторами проблеми реципієнти сприймають не тільки як новий емоційний досвід, а й як об'єкт ототожнення переживань, що випали на долю сучасного юного покоління, із тими, які властиві героям» [6].

Мета статті – проаналізувати проблему зображення війни в нових творах сучасних письменників, а саме: І. Андрусика «Жерар-партизан» (2022), Л. Денисенко «Діти повітряних тривог» (2022), О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» (2022); визначити специфічні риси зображення воєнних дій через призму дитячого світосприйняття; дослідити в сучасній українській літературі для дітей умови зростання, навчання, виховання та розвитку дитини в період війни.

Виклад основного матеріалу. Говорити, а тим більше писати про війну завжди складно та боляче, особливо коли твоя розповідь призначена для юного читача. Саме тому українська письменниця та літературний критик О. Купріян підкреслює у своєму виступі: «Напередодні повномасштабного вторгнення, 23 лютого 2022 року, в мене була письменницька зустріч у Києві, в бібліотеці для дітей №9 на вулиці Білоруській. Я читала уривки з нової повісті, вихід якої відклався – з відомих причин. У повітрі висіла тривога. Минули дві призначені „дати вторгнення“. Ми говорили про війну, що почалася вісім років тому, про переселенців із зони АТО, про книжки. Ми багато сміялися. Я вдячна всім силам за те, що в мене була ця зустріч, – усі наступні мої зустрічі з українськими дітьми вже мали присмак війни. Тепер всі ці діти – це „діти війни“, і щоразу, дивлячись на них, я питаю себе: що вони пережили? Що бачили? Як говорити з ними так, щоб не нашкодити?» [7].

Важко підібрати слова, які могли би пояснити, що таке війна і як вона впливає на нас, дорослих, не кажучи вже про дітей. Незважаючи на ці складнощі, наші літератори змогли підібрати потрібні слова, які допомагають справитися з травмою та її наслідками, які можуть зцілити і навіть врятувати читача. Одним з таких творів є книжка для дітей І. Андрусика «Жерар-партизан» (2022). Сучасник зазначає: «Українські дитячі письменники працюють із

цим іще від 2014-го, але до 24 лютого робили це доволі обережно, виважено, „намацуючи“ підходи – вочевидь, так і слід було, бо ще мало хто з нас мав досвід особистого переживання війни. Але тепер цей досвід увірвався буквально в кожную українську душу – й ось почали з’являтися перші книжки, на ньому базовані. Чудово, що письменники розуміють найголовніше, як на мене: наша дитяча книжка часів великої війни має бути спрямована на те, щоб уберегти дитину – і фізично теж, бо тут ненав’язливо, в художній формі викладаються й основи виживання; але передовсім – уберегти душу дитини, яку щодня ця війна дуже тяжко травмує. Я б навіть сказав, що в цьому нині й полягає наша, дитячих письменників, ключова місія: оберігати душу української дитини» [10].

Книжка призначена для дітей дошкільного віку (від 3 до 5 років), тому було дуже важливо обрати такого героя, якого вже знають і якому довіряють малюки. Письменник звертається до свого персонажа детектива Жерара за однойменною книжкою – «Морськосвинський детектив» (І. Андрусак, 2020). Головний герой – морська свинка, яка руйнує усі стереотипи щодо свого виду: активний та енергійний. Такий собі Шерлок Холмс у тваринній подобі, якому будь-яка таємниця чи пригода під силу. Саме тому І. Андрусак робить його знову головним героєм книжки «Жерар-партизан» (2022), в якій описує наступ ворогів на Україну, але так, щоб не травмувати і так травмованих юних читачів.

Сюжет книжки починається тим, що ворог наступає на рідне селище звіряток: «Орки дісталися до Витівки пізно ввечері на трьох танках. У сам хутір заїжджати не ризикнули: там був блокпост, де наша тероборона готувалася прийняти бій. Стефчин тато з дядьком Валентином та іншими сусідами наготували „бандерівського смузі“ – пляшок із запальною сумішшю. А татів друг дядько Борис, який служив у ЗСУ – Збройних Силах України – і тепер захищав Київ, навіть завчасно привіз місцевим оборонцям кілька джавелінів і навчив із них стріляти. Тож орків чекало там те, що й по всій Україні, – неминуча загибель» [1, с. 6]. Автор звертає увагу читача, що війна торкнулася кожного жителя та кожную тваринку Витівки, так само як і в реальному житті: «Тепер дівчинка Стефа разом із сусідкою пані Галею ховалася в погребі, а тато разом з дядьком Валентином та іншими сусідами чергував на блокпосту. Адже на нашу квітучу сонячну Україну напали скажені орки з сусідньої Московії. Своїми танками, гарматами й ракетами вони нищили все, що траплялося на їхньому шляху, не милуючи ні жінок, ні дітей, ні тварин, ні пташок» [1, с. 8]. Головний герой – Жерар до цієї війни займався своїми тваринними справами, так як і читачі твору жили своїм життям: «...мирно собі мешкав у сімнадцятій квартирі на першому поверсі будинку в маленькому затишному містечку під Києвом... Проте щойно в тій місцині зі звірячою чи пташиною – свійською, дикою чи тією, що живе на вулиці, – траплялися різного штибу дивні чи незбагненні події, пригоди, капості, прикросі, а той справжні злочини, усі вони зверталися до Жерара» [1, с. 7].

Війна перевернула життя багатьох мешканців Витівки, але, не зважаючи на це, усі жителі та тваринки містечка згуртувалися та протистояли навалі орків. Жерар створює партизанський загін тваринок, його вірна подруга Соня Горіхова очолює тероборону, котики Степан і Тимко стають розвідниками, а «цап-художник Борис Борисович хоч і не може воювати безпосередньо, але придумує, як „засліпити“ ворожі танки, й віддає для цього свій найбільший скарб – запас фарб» [9]. Маленький читач бачить, що персонажі книжки роблять те саме, що і їхні батьки, родичі, знайомі – борються з жорстоким ворогом задля порятунку свого дому, своєї країни. Книжка написана для дітей, а отже письменник не забуває про дотепні та кумедні сцени, які спрямовані на те, щоб дитина усміхнулася, адже тема війни досить напружена. І Андрусак у книжці «Жерар-партизан» зміг розповісти про події перших днів повномасштабного вторгнення юним читачам не травмуючи їх та натякаючи про скору перемогу над окупантами, адже навіть брати наші менші на нашому боці.

Образи дітей та підлітків зустрічаємо в творі Л. Денисенко «Діти повітряних тривог» (2022), в якому письменниця розповідає про різні долі дітей, яких торкнулася українсько-російська війна. Назва книжки символічна. Що таке «повітряна тривога»? Відповідь на це питання знаходимо на одному з українських сайтів: «Повітряна тривога – сигнал оповіщення (сирена) населення про загрозу атаки з повітря. Вмикається у разі ризику авіаудару або запуску ракет у напрямку населеного пункту чи області» [8]. Отже, повітряна тривога – це уособлення небезпеки, про яку повідомляється населенню, асоціюється з сучасною ситуацією в Україні. Як тоді розуміти поняття «діти повітряних тривог»? Письменниця зазначає: «Тепер діти України всі є дітьми повітряних тривог. Вони знаходяться в різних куточках країни, хтось зовсім наодинці з цим лихосиллям, когось прикривають від обстрілів та бомбувань, хтось третю добу перебуває з мамою у підвалі, бо рвуться ракети над мирним містом. А когось уже нема вдома, і ворог не дає можливості виборсатися і доїхати до більш безпечного місця» [3]. Письменниця Л. Денисенко запропонувала ототожнити поняття «діти повітряних тривог» з поняттям «діти війни», адже, на її думку, через образ сирени про повітряну тривогу краще розуміється стан, в якому перебуває населення України, зокрема діти. Ці маленькі дітлахи розгублені, деякі з них психологічно травмовані особистості, які не розуміють, чому відбувається це «лихоліття». Незважаючи на це, всі вони прагнуть допомогти дорослим своїми руками: «Артур – дуже ввічливий хлопчик, він мріє знімати мультики. І зараз він зробив свій перший мультик: „Рускій корабль, іді на Х“». Не на Херсон, не на Харків, не на Хмельницький. Ні-ні. Х – це хрест, який має оберігати нас від лихосилля і під яким воно буде поховане. Правда, бабуся сказала, що це просто матюк, а ніяке не мистецтво, хоча їй усе одно подобається, але щоб Артур собі не думав, що оцими Х можна буде розмахувати, коли ми це лихосилля тойво» [2].

Хтось із дітей з батьками допомагає біженцям: «А це Лея, вона зараз у Львові. Учора Лея наліпила двісті вареників, щоб годувати бідолашних діток, які здолали довгу дорогу до Львова зі своїми мамами й бабусями. Їм дуже треба трохи перепочити від лихосилля» [2].

Не оминає письменниця і найболючішу та найжахливішу тему – тему смерті. Під час війни гинуть військові, цивільне населення та зокрема діти. Розповідати про смерть дитині вкрай важко, але треба: «А ось проспект Олени Теліги в Києві. Я ще відчуваю тут златокошу Поліну. Коли вона з родиною їхала в машині, лихосилля розстріляло всіх. Торкаюся асфальту і тривожного повітря. Я знаю, що фотографію Поліни омивають сльозами сотні тисяч людей. Вона чиста як янгол, прозора як росинка, її люблять і любитимуть довіку, Київ каштановим листям шелеститиме-шепотітиме її ім'я – серед імен інших дітей повітряної тривоги» [2]. Описуючи це, Л. Денисенко вдається до реалістичного зображення ситуації та фантастичного пейзажу, щоб не травмувати уже травмованих маленьких читачів.

Автор книжки описує, як страшні події зумовлюють і зміни у психіці та поведінці дитини: «Яся не може сходити в туалет. Вона думає, що якщо поп'яє, то захоче пити. А води немає. Нічого немає. Навколо лихосилля, і воно таке жахливе, що не випускає їх нікуди з Волновахи. Яся гладить жовту машинку на своїх колінах, мов собачку. Питає в машинки: може, вона чарівна і вивезе їх із цієї пастки? Братик ніколи не хотів давати цю машинку Ясі, кричав: „Це моє!“. Зараз він мовчить, у нього пересохло в роті, тулиться до мами. Я кажу Ясі, що робитиму все, аби її родині стало бодай трошечки легше» [2].

Увесь твір пронизує думка, що за криваві дорослі ігри диктаторів розплачуться діти. Письменниця не полишає віри в краще майбутнє для нашої країни як нації: «Це Данило. Він у маминому животикі в Кракові. Поряд бабуса, і з татом усе добре. Його маму звати Юля, вона кримчанка, але з Криму її вигнало російське лихосилля, потім вона стала одеситкою, а тепер... Мама Данила – українка. Данилко ще не народився, але такого набачився! Про такі пригоди мені розповів, ніби він побував у всіх країнах світу. Навіть думаю, чи він не патякало якесь. Але Данило дуже сміливий, і ми з ним знаємо: коли він народиться, ми здолаємо лихосилля. І з дітей повітряних тривог перетворимося на дітей повітряних поцілунків» [2].

Книжка О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» (2022) розрахована на дітей юнацького віку. Подій, які описує авторка в творі, розповідають читачам про 2015 рік. Та після 24 лютого 2022 року почуття, що переживають головні герої, може зрозуміти кожен пересічний українець. Письменниця заявляє: «Я писала „Абрикоси“ в лютому-березні 2021 року. Давно хотіла написати для дітей про війну, і про дітей в умовах війни, про почасти болючий, але важливий досвід, який, як я тоді це сприймала, і як, власне, й було – зрозумілий лише частині українців. Пам'ятаю, мені думалося тоді, що через такі історії пережиття мешканців Сходу можуть стати ближчими тим людям, які і до, і після 2014 року жили у регіонах, далеких від бойових дій. Бо

спільність досвіду дозволяє знаходити порозуміння, а ця спільність досвіду, мені здається, можлива не лише „буквально“, а й через літературу. Але зрештою все склалося так, що готувати верстку книжки до друку ми закінчили буквально за кілька днів до 24 лютого, а тоді війна охопила всю країну. Тепер ця історія – лише символічний фрагмент того, що переживаємо ми всі. Тому, можливо, впізнати себе у її героях зможуть набагато більше людей, ніж мені хотілося би» [4].

У центрі сюжету книжки – хлопчик Устим, який стає дитиною війни. О. Русіна змальовує прифронтове містечко на Донбасі, в якому зростає хлопча, містечко, яке попри обстріли ворога, продовжує жити в межах сучасної реальності: з мінами, з ракетами, з гранатами. Устим ще такий юний, але багато що чув та бачив про війну: «Окрім мін, Устим боявся, що росіяни раптово почнуть наступати і їм з мамою, татом і Жменькою доведеться залишити дім, а військовим, – їхні бліндажі та окопи... Устим ніколи не бачив тих, хто ці гранати кидає, і від цього ставало ще страшніше, вони немовби самі падали з неба... знав, що десь далеко з того боку, звідки стріляли, був Донецьк, куди мама раніше їздила до сестри. Сам він ще ніколи його не бачив, – а тепер і не можна було, бо все з того боку стало окуповане. Туди ніхто не їхав вже так багато днів, що іноді Устимові здавалося, ніби того окупованого боку вже не існує» [9, с. 11]. З війною у життя Устима приходять песик Жменька, якого подарували українські військові, та безпілотник Ел, який із ними подружився: «Сонце стояло у зеніті... Устим думав, скільки всього може винюхати у цьому повітрі Жменька... У сонячному світлі, геть далеко під небом, що скидалося на перевернуту блакитну миску, щось повільно кружляло... Потім воно опустилося настільки низько, що Устим упізнав безпілотник... Він знав, що такими користуються військові. Безпілотник, щоправда, не скидався на зброю, принаймні вистрілити не міг, хіба що гепнутися з розгону на голову» [9, с. 13]. В образі безпілотника – збірний образ військових, які захищають та охороняють спокій країни.

Назва твору «Абрикоси зацвітають вночі» – символічна. Письменниця говорить, що незважаючи на війну, життя продовжується: « – Чого воно не цвіте? – Сем кинув головою у бік абрикосового дерева неподалік. – Пора би вже. Химерно, скажи? Усе цього року якось не так, як раніше. – Ну, ще рік тому війни не було, – зауважив Майстер. – У мене є теорія. Що життя під час війни стає... ніби непомітнішим. Люди менше сміються вголос, але продовжують усміхатися. Ліхтарі у містах загораються пізніше. А дерева зацвітають вночі, поки ніхто не бачить» [9, с. 40]. Образ Устима можна порівняти з тим деревом, яке зацвіте вночі. Цвітіння дерева – це уособлення майбутнього плоду, нового життя попри всі перешкоди та негаразди.

Висновки. Після подій 2014 року не всі батьки могли розповісти дитині, що відбувається на Сході країни, які причини цього, які наслідки. Але після 24 лютого 2022 року це стало необхідністю, адже мільйони дітей зіткнулися з трагічними та критичними ситуаціями: опинилися в умовах гуманітарної

кризи; переміщені в країні та за її межами; смерть рідних; втрата дому, друзів. Варто зазначити, що дітей не можна відгороджувати від реальності, не можна не говорити про ту героїчну боротьбу, яка відбувається в Україні з лютого 2022 року. Слід пам'ятати, що дитяча психіка реагує на все емоційніше, проте вона має захисні механізми, які допомагають впоратися зі стресовою ситуацією. Говорити з дітьми про війну треба і найкраще допоможуть підготуватися до цієї розмови нові книжки сучасних українських письменників. Читання таких творів може викликати в дитині відчуття підтримки та розуміння, що вона не одна зі своїми страхами. За допомогою творів І. Андрусяка «Жерар-партизан» (2022), Л. Денисенко «Діти повітряних тривог» (2022), О. Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» (2022) ми можемо проговорити з маленьким та юним читачем про ситуацію, у якій ми живемо, обмінюватися емоціями, цікавитися їхніми переживаннями та думками. Резюмуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що книжки, які торкаються теми війни, допомагають батькам, опікунам, педагогам підібрати влучні слова для розмови з дитиною та подолати дитячі травми, спричинені воєнними діями.

Однак проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваного феномену. Подальшого наукового пошуку потребує вивчення теми «діти повітряної тривоги»; дослідження сучасної дитячої літератури про війну на соціально-психологічному та історично-культурному аспектах.

Список використаних джерел:

1. Андрусяк І. Жерар-партизан. Ілюстрації: А. Майта. Харків : Віват, 2022. 48 с.
2. Денисенко Л. Діти повітряних тривог. URL: <https://docs.google.com/document/d/1ppbb2jHyOAZVwN1xJW6PVIX5b5FOew9s/edit>
3. «Діти повітряних тривог»: Лариса Денисенко написала книжку про війну в Україні. URL: <http://www.barabooka.com.ua/diti-povitryanih-trivog-larisa-denisenko-napisala-knizhku-pro-vijnu-v-ukraini-tekst/>
4. Дітям про війну: «Абрикоси зацвітають уночі». URL: <https://zbruc.eu/node/111483>
5. Кизилова В. Вітаїстичні тенденції у прозі про дітей періоду Другої світової війни. *Науковий вісник Міжнародного університету. Серія : Філологія*, 15 (Т. 1), 2015. С. 41–44
6. Кулінська Я. Історичний факт і література для дітей (на матеріалі прози сучасних письменників: роману О. Захарченко «Вертеп», повісті Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», «Казки про майдан», Х. Лукашук і казки Р. Романишинта та А. Лесіва «Війна, що змінила Рондо», «Повернутися з війни» Н. Нагорної та ін.). *Збірник наукових праць (філологічні науки)*. № 16. 2020. С. 35–40
7. Купріян О. Українська література для дітей: не тільки про війну. *Посестри. Часопис*, 16, 2022. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no-16/statya/ukrainska-literatura-dlya-ditey-ne-tilki-pro-viynu>
8. Повітряна тривога – це сповіщення про реальну загрозу удару з повітря! Як діяти? URL: https://kolchynorada.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1335:povitriana-tryvoha-tse-spovishchennia-pro-realnu-zahrozu-udaru-z-povitria-yak-diiaty&catid=89&Itemid=542
9. Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 144 с.
10. Тараторіна С. Дитяча книжка часів війни має вберегти дитину. URL: <http://www.barabooka.com.ua/dityacha-knizhka-chasiv-vijni-maie-vberegiti-ditinu/>